

Reunahuomautuksia lepäämäänjättämissäännöstökeskusteluun

VOITTO HELANDER

Kysymys lakiehdotusten lepäämään jättämisestä on parin viime vuoden aikana noussut vilkkaan keskustelun kohteeksi. Keskustelun ensisijaisena virittäjänä on tällä kerralla toiminut niin sanottu säästölakiproblematiikka. Opposition käytössä oleva mahdollisuus estää hallituksen kaavailemien valtion menojen vähentämiseen tähtävien lakien säätäminen on nostattanut kysymyksen, tulisiko tästä yhä tehokkaammaksi käyneestä vähemmistönsuojamekanismista päästä kokonaan eroon. Kysymykseen annettavalla vastauksella on vaikutusta siihen, onnistuvatko hallitukset tavoitteissaan pienentää julkisia menoja niin sanottuja säästöläkejä käyttäen. Vähemmistösuojan poistamiseen liittyvillä ratkaisuilla tulee olemaan huomattava vaikutus myös koko poliittisen järjestelmämme toimintaan. Tässä yhteydessä keskitytään lähinnä ongelman viimeksi mainittuun, yleisempään ja periaatteellisempaan aspektiin selvittämällä lepäämäänjättämismekanismiin tähänastista käyttöä ja vaikutuksia sekä pohtimalla niitä seurauksia, joita säännösten mahdollisella kumoamisella tulisi olemaan.

Yksi suomalaisen lainsäädäntötoiminnan ainutlaatuisuus sisältyy Valtiopäiväjärjestykseen liitettyyn lepäämäänjättämissäännöstiin. Pääsäännön mukaan kolmannes kansanedustajista (67 edustajaa) pystyy äänestämään eduskunnan hyväksymän lakiehdotuksen yksien valtiopäivien yli. Lepäämään jättämisen pääsäännöstä on olemassa muutamia poikkeuksia. Siten esimerkiksi yksivuotista verolakia, kansantaloutta uhkaavan vakavan häiriön vuoksi säädettyjä säännöstelylakeja ja virkamiesten työtaistelua koskevat asiat on poistet-

tu lepäämäänjättämissäännösten piiristä. Lainsäädäntötoiminnan kokonaisuudessa näillä eduskuntavähemmistön ulottumattomissa olevilla asiaryhmillä on kuitenkin ollut vain marginaalinen merkitys.

Lepäämäänjättämissäännösten ottamista vuoden 1906 VI:een perusteltiin pääasiassa kahdella seikalla. Yhtäältä sen avulla haluttiin taata vähemmistölle suoja eduskunnan enemmistön mielivaltaa ja liian rajuvauhtista uudistuspolitiikkaa vastaan. Toisaalta pidäkemekanismiin avulla katsottiin voitavan myös parantaa lainsäädännön tasoa estämällä hätiköityjen päätösten syntymistä varamalla aikaa kypsyttää lopullista ratkaisua riittävän pitkään. Säännösten syntyä kartoittavassa tutkimuksessa on tuotu hyvin voimakkaasti esille myös se, että sen avulla haluttiin säilyttää valtaa niillä yhteiskuntaryhmillä, jotka voimakkaimmin vastustivat yhteiskunnallisia uudistuksia.

Lepäämäänjättämissäännöstö on kestänyt näihin päiviin saakka melko muuttumattomana. Vakavia yrityksiä sen kumoamiseksi tai olennaiseksi muuttamiseksi on tehty verraten vähän. Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana lepäämäänjättämiproblematiikka on ollut laajasti esillä oikeastaan vain 1970-luvun suuressa valtiosäännön muutoshankkeessa.

Vähäiset lisäykset lepäämäänjättämiskiellon alaisiin asioihin ovat olleet lähinnä vain kosmeettisia korjauksia enemmistöparlamentarismien suuntaan. Jonkin verran enemmän periaatteellista merkitystä on vuonna 1987 voimaan astuneella lepäämässäoloajan muutoksella. Kun lakiehdotus aikaisemmin jäi lepäämään vaalien jälkeisille valtiopäi-

ville, on se nykyisin mahdollista äänestää vain yksien valtiopäivien yli. Muutos poisti samalla yhden vähemmistösuojamekanismin käyttöön liittyneen periaatteellisen kiistanaiheen; säännöstön käyttöperusteluista poistui näin mahdollisuus, että kansalaiset voisivat vaaleissa vaikuttaa lepäämään jätetyn lakiehdotuksen lopulliseen kohtaloon.

Miten säännöstöä on käytetty?

Lepäämäänjättämissäännöstön käytön tarkastelu osoittaa, että kansanedustajat ovat pyrkinet käyttämään tätä hidastemekanismia verraten säästeliäästi. Koko itsenäisyyden aikana vähemmistöön jääneet edustajat ovat hieman yli 400 kertaa yrittäneet turvautua siihen. Lainsäädännön kokonaisuutensa suhteutettuna tämä tarkoittaa, että ainoastaan neljä prosenttia hyväksytyistä lakiehdotuksista on joutunut lepäämäänjättöyrityksen kohteeksi. Kuitenkin vain runsaassa sadassa tapauksessa tarvittava eduskuntakolmannes on tukenut lepäämään jättämistä. Näin ollen ainoastaan joka sadas lakiehdotus on äänestetty lepäämään.

Lepäämäänjättämismekanismi on pääsääntöisesti muodostunut opposition aseksi hallituksen toimia vastaan. Vain poikkeustapauksissa — kysymyksessä ovat olleet muutamat vähemmistöhallitusten antamat ehdotukset, joita eduskunta on muuttanut hallituksen toivomusten vastaiseen suuntaan — on aloite hidastemekanismin käyttöön lähtenyt hallituspuolueen taholta. Verraten harvoin ovat hallituspuolueiden edustajat äänestäneet lepäämään jättämisen puolesta.

Yksittäisistä puolueista Suomen Maaseudun Puolue on pyrkinyt selvästi eniten käyttämään hyväksi lepäämäänjättämismahdollisuutta. Varsinkin 1970-luvulla puolueen edustajat äänestyttivät eduskunnassa tiheästi, joskin tuloksettomasti, lepäämään jättämisestä. Lepäämäänjättämissäännöstö näyttää tuossa vaiheessa palvelleen ennen muuta propagandistisia tavoitteita. Tätä osoittaa se, että

puolueen kaksihenkinen ryhmä ehdotti lakiehdotuksen lepäämäänjättämistä sellaisissakin tapauksissa, joissa tukea toisilta ryhmiltä ei ollut missään tapauksessa odotettavissa.

Jos jätetään SMP:n lähinnä propagandakäyttöön tarkoittamat lepäämäänjättämistapaukset huomioon ottamatta, ovat vasemmiston puolueet jossain määrin useammin — ja yrityskertoihin nähden myös tuloksellisemmin — hyödyntäneet vähemmistösuojamekanismia kuin porvarilliset puolueet. Kun otetaan huomioon, että lepäämäänjättämissäännöstö on ensi sijassa opposition väline, on ymmärrettävää, että varsinkin pitkään oppositiossa ollut SKDL on sotien jälkeisellä kaudella pyrkinyt käyttämään sitä hyväkseen. Vastaavasti taas kokoomus on oppositiossa ollessaan suhtautunut melko pidättyvästi vähemmistösuojan käyttöön.

Miten säännöstö on vaikuttanut?

Lepäämäänjättämissäännöstön välitön vaikutus lainsäädäntötuotokseen on jäänyt verraten pieneksi. Varsinkin vuodesta 1966 alkaneella laajapohjaisten enemmistöhallitusten kaudella lepäämään on jätetty yhä pienempi osa eduskunnan käsittelemistä lakiehdotuksista. Huomattava on myös, että lepäämäänjättöyritykset ovat koskeneet pieniä, joskin usein poliittisesti melko latautuneita lakiehdotuksia. Suuriin lakikokonaisuuksiin eivät eduskuntavähemmistöjen vallankäyttöyritykset ole juurikaan ulottuneet. Tämä selittyy pääasiassa sillä, että suuret lakikokonaisuudet ovat poikkeuksetta läpikäyneet laajaperustaisen valmisteluprosessin, jonka aikana myös oppositio on päässyt vaikuttamaan lakiehdotusten sisältöön.

Lainsäädännön pidäkemekanismiksi tarkoitettu lepäämäänjättämissäännöstö on toiminut tiettyssä mielessä ylitehokkaasti. Lepäämään jääminen on merkinnyt yleensä eduskuntaenemmistön hyväksymän lakiehdotuksen kuolemaa; merkittävä osa lepäämään jätetyistä lakiehdotuksista on joko hy-

Hyväksytyt, lepäämäänjättämisyrityksen kohteeksi joutuneet, lepäämään jätetyt ja lepäämään jääneinä hyväksytyt lakiehdotukset valtiopäivillä 1917—1986

	1917—1944	1945—1965	1966—1986	1917—1986
Hyväksytyt lakiehdotukset	2 099	2 928	4 753	9 780
Lepäämäänjättämistäänestyksen kohteeksi joutuneet lakiehdotukset	137	94	166	397
Lepäämään jätetyt lakiehdotukset	46	38	18	102
Lepäämistä hyväksytyt lakiehdotukset	12	6	2	20

lätty tai rauennut. Hylkäämissyynä on useimmiten ollut se, ettei lakiehdotusta olisi voitu enää vanhentuneen voimaantumispäivämäärän tai muun teknisuontoisen syyn vuoksi panna täytäntöön. Syynä ehdotuksen raukeamiseen taas on lähes yksinomaan ollut se, että lepäämään jätetty ehdotus on korvattu uudella esityksellä, joka on tullut hyväksytyksi. Vain viidenes lepäämään äänestetyistä lakiehdotuksista on asiaa uudelleen käsiteltäessä tullut hyväksytyksi. Merkille pantavaa on, ettei lepäämässäoloajan vuonna 1987 tapahtunut lyhentäminen näytä tuoneen olen-naista muutosta lepäämään äänestettyjen lakiehdotusten kohtaloon. Parina ensimmäisenä uuden järjestelmän vuotena lepäämään jätetyistä seitsemästä ehdotuksesta vain yksi tuli hyväksytyksi useimpien muiden rauettua. Tämä osoittaa, että lepäämäänjättämissäännöstö on toiminut pikeminkin lainsäädäntöä ehkäisevänä kuin lakiehdotusten käsittelyä hidastavana mekanismina.

Lepäämäänjättämissäännöstön merkitystä arvioitaessa on vielä syytä hyvin voimakkaasti painottaa sitä, etteivät edellä esitetyt luvut paljasta mekanismin kokonaisroolia lainsäädännössä. Säännöstöllä on ollut varsin suuri ennakoiva vaikutus lakiehdotusten eduskuntakäsittelylle. Suhteellisen vahvat enemmistöhallituksetkin ovat usein joutuneet neuvottelemaan opposition tai sen merkittävän osan kanssa ja tekemään sisällöllisiä myönnytyksiä lakiehdotuksen läpimenon turvaamiseksi. Suuri rauenneiden lepäämäänjättötapaus ten määrä osoittaa, että eduskuntavähemmistö on toisella yrittämällä saanut haluamiaan myönnytyksiä lakitekstiin. Epäilemättä tällainen kaupankäynti on hämärtänyt hallituksen ja opposition välisiä poliittisia vastuusuhteita; hallitus on perustellusti voinut sysätä vastuuta ratkaisuisista opposition harteille. Missä määrin tehdyt kompromissit ovat vaikuttaneet laeilla säädeltäviin yhteiskunnan suhteisiin, jää vain arvailujen varaan. Mekanismin antisipoiava, ennakoivaa, vaikutusta tuskin voidaan liioitella.

Välillisesti lepäämäänjättämissäännöstöllä on ollut vaikutusta myös hallituspolitiikkaan. Aina-kin muutaman kerran oppositio, äänestämällä lepäämään lakiehdotuksen, jonka hyväksymisestä hallitus on tehnyt luottamuskysymyksen, on toimenpiteellään aiheuttanut hallituksen kaatumisen.

Lepäämäänjättämissäännöstöllä on ollut varsin paljon vaikutuksia koko yhteiskunnan vallankäytösuhteisiin. Keskeisesti se on vaikuttanut hallituspohjan laajuuteen ja siten sovellettavan parlamentarismien luonteeseen. Suomalaisessa parla-

mentarisessa käytännössä enemmistöhallituksia ovat tehokkaan lainsäädäntötoiminnan näkökulmasta katsoen olleet vain ne harvat hallitukset, joiden takana on ollut vähintään 134 kansanedustajaa. Tällaisten hallitusten aikaansaaminen on ollut hyvin vaikeaa. Hallitusten kokoamiseen on tarvittu pitkälle ulottuvaa ideologisten ja yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden vesittämistä vain kolmen suurimman puolueen yhteisen edustajamäärän tavallisesti ylittäessä tarvittavaan kahden kolmanneksen eduskuntaenemmistöön. Suurten koalitioiden kyseessä ollen pienet erityisryhmien etuja ajavat puolueet ovat päässeet vaikuttamaan parlamentaarista voimaansa suuremmalla painolla hallituksen ratkaisuihin. Onko ylisuurilla koalitioilla ollut myös taipumusta kasvattaa julkisia menoja eri osapuolten kannattajaryhmien tarpeiden tyydyttämiseksi, on kysymys, johon ei ole olemassa yksiselitteistä tutkimustietoa.

Laajapohjaisten hallitusten käyttö on samalla pudottanut pohjan normaaliin parlamentarismiin kuuluvalla hallituksen ja opposition vaihtoehtoisuudelta. Ylileveiden hallitusten käyttö on olennaisesti kaventanut sitä mahdollisuutta, että oppositio voisi tarjota todellisen, uskottavan vaihtoehdon hallitukselle. Äänestäjät ovat olleet tietoisia siitä, etteivät he kannatustaan siirtämällä voi tosiasiallisesti vaikuttaa tulevaan hallituspohjaan.

Vähemmistösuojuusmekanismin voidaan katsoa heikentäneen edustuksellisen demokratian toimivuutta erityisesti siinä mielessä, että kansalaisten mahdollisuudet kontrolloida hallitsevien toimintaa ovat jääneet heikoiksi. Kun tärkeät lainsäädäntöpäätökset ovat syntyneet useimmiten neuvotelukompromisseina hallituksen ja opposition välillä, eivät äänestäjät ole voineet saada riittävästi palautetietoa edustajiensa toiminnasta. Asiaperustaisen äänestyspäätöksen teko on tällaisissa olosteissa käynyt mahdottomaksi.

Eduskuntavähemmistölle laajat vaikutusmahdollisuudet takaavalla lepäämäänjättämissäännöstöllä on epäilemättä ollut myös poliittiseen kulttuuriin tai poliittiseen pelisääntöön ulottuvia vaikutuksia. Parlamentarisella areenalla sen olemassaolo on edistänyt poliittista yhteistyötä perinteisen oikeisto—vasemmisto -blokkirajan yli. Tällä tavoin se on ehkäissyt voimakasta yhteiskunnallista vastakkainasettelua ja suosinut yhteisymmärryksen politiikkaa. Mekanismi lienee toiminut myös sen suuntaisesti, että suurten yhteiskuntapoliittisten kysymysten kohdalla erilaiset näkökan- nat on pyritty ottamaan huomioon jo varhaisessa valmisteluvaiheessa kytkemällä prosessiin erilai-

sia yhteiskuntapoliittisia näkemyksiä edustavat ryhmät.

Voitaneen sanoa, että lepäämäänjättämismekanismi on toiminut yhtenä, ellei merkittävimpana, poliittisen konsensuksen luomisen ja säilymisen kulmakivenä. Kompromissien etsintää vaativana mekanismina se on ruokkinut myös muiden konsensusperustaisten, sopimuksiin pohjautuvien järjestelmien luomista ja jatkuvuutta. Tulopoliittinen sopimusjärjestelmä lienee selvästi merkittävin instituutioista, joiden säilyminen on edellyttänyt laaja-alaista yhteisymmärrystä myös poliittisten ryhmien välillä.

Jos lepäämäänjättämissäännöstö kumottaisiin

Edellä tehdyt arvioinnit lepäämäänjättämissäännöstön vaikutuksista voidaan — tulkitsijan lähtökohdista riippuen — lukea joko säännöstön säilyttämistä tai kumoamista puoltaviksi seikoiksi. Lyhyt pohdinta siitä, mitä säännöstön poistaminen lyhyellä aikavälillä aiheuttaisi, lienee tässä yhteydessä paikallaan.

Lainsäädännön puolella lepäämäänjättämissäännöstön kumoaminen mitä ilmeisimmin nopeuttaisi lakien säätämistä. Käsittelyaikojen lyheneminen sallisi entistä paremmin myös määrääjäksi tarkoitettujen lakien käytön. Sellaisenaan kiintoisa kysymys on, tulisiko menettelyn poistaminen ja päätöksenteon yksinkertaistuminen johtamaan tietynlaisen sahausliikkeen syntymiseen eli siihen, että oppositiosta hallitusvastuuseen nousevat puolueet hallituksessa ollessaan kumoavat tai ratkaisevasti muuttavat edeltäjänsä kaudella säädetyt lakeja. Tällainen mahdollisuus tulee todennäköiseksi ainakin siinä tapauksessa, että hallitusvastuussa vuorottelevat suhteellisen kiinteät, vaihtoehtoista ideologista katsomusta edustavat poliittiset blokit.

Perustellusti voidaan myös kysyä, tulisiko lainsäädännön taso jollakin tavoin heikkenemään uudistamistahdin mahdollisesti nopeutuessa. Tulisivatko säännöstöä alunperin valmistelleen eduskunnan uudistamiskomitean pelkäämät »äkilliset suunnanmuutokset» ja »hätäiset päätökset» muodostumaan todellisuudeksi suomalaisessa lainsäädäntökäytännössä? Tällaista pelkoa tuskin on olemassa. Eduskunnan päätöksentekojärjestelmä on, muutamista viime vuosina toteutetuista lakiehdotusten käsittelyä nopeuttavista ja joustavoittavista muutoksista huolimatta, yhä edelleen melko monimutkainen ja raskasliikkeinen monien muiden maiden vastaavaan verrattuna. Käsittelyvaiheiden vähäisyys ja lainsäädäntöprosessin yksin-

kertaisuus eivät näytä muodostavan estettä lainsäädännön valmistelussa tarvittavalle perusteelliselle harkinnalle.

Lepäämäänjättämissäännöstön kumoamisella saattaa olla — tosin melko hitaasti — tiettyjä vaikutuksia myös puolueiden suhteisiin ja jopa puoluejärjestelmän perustaankin. Kun tehokasta hallituspolitiikkaa toteuttavan ministeristön aikaansaamiseksi riittää yksinkertainen eduskuntaenemmistö, tultaneen hallitusten pohjaa nykyisestäään kaventamaan pienimmän voittavan koalition suuntaan. Tällaisen kehityksen, joka sinänsä lisää hallitusvaihtoehtojen määrää, myötä saattavat varsinkin pienten puolueiden markkinat koalitiokump-paneina heikentyä. Kun muutamien pienten puolueiden elinehtona on mahdollisuus hallituksesta käsin suojella kannattajakuntansa etuja, saattaa puolue pitkäaikaisesti oppositioon joutuessaan menettää ydintukiryhmänsä kannatuksen, jolloin sen koko olemassaolo tulee uhatuksi.

Mahdollista on myös, että hallituskoalitiot yksinkertaisen eduskuntaenemmistön varaan perustettavissa olevien ministeristöjen johdosta alkavat jähmettyä siten, että muodostuu pysyväisluontoisia blokkeja. Viime vuosikymmeninä tapahtuneet muutokset suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa ja puolueiden ideologisissa suuntautumisissa eivät kuitenkaan viittaa tähän suuntaan. Pikemminkin yhä voimakkaampi tungos poliittiseen keskusta näyttäisi puhuvan sen näkemyksen puolesta, että vaihtoehtojen määrä pysyy riittävänä eripohjaisten hallitusten muodostamiseksi. Kun toimiva hallituskoalitio on luotavissa tähänastista kapeammalle pohjalle, on myös vaalien tulos otettavissa entistä helpommin huomioon hallitusratkaisuja tehtäessä.

Jossain määrin on pohdittu myös sitä, millaisia vaikutuksia lepäämäänjättämissäännöstön kumoamisella olisi eduskunnan ja hallituksen suhteisiin ja erityisesti eduskunnan asemaan keskeisenä valtioelimenä. Voidaan perustellusti olettaa, että hallitusten toimintakyky vähemmistönsuojamekanismin poistamisen myötä kasvaa. Toinen asia on, merkitseekö hallituksen kasvanut kyky viedä läpi lainsäädäntöpäätöksiä jollakin tavoin eduskunnan vallan vähenemistä. Tässä kohden voidaan viitata ainakin yhteen seikkaan, joka näyttää pikemminkin lisäävän kuin vähentävän eduskunnan valtaa. Ilmeistä nimittäin on, että hallituspuolueiden eduskuntaryhmien on helpompi valvoa ministeristön toimia silloin, kun hallitukseen osallistuvien puolueiden määrä on mahdollisimman pieni ja kaupankäynti sekä tingintä hallituksen si-

sällä siten yksinkertaista. Voidaan siis perustellusti olettaa, että laajapohjaisille enemmistöhallituksille tunnusomainen piirre, toisiinsa kuulumattomien asioiden paketointi ratkaisujen tekemiseksi, vähe- nee ja hallituspuolueiden eduskuntaryhmien kont- rollimahdollisuudet ministeristön toimiin parane- vat.

Mitä olisi tehtävä?

Enemmistön sortoa ehkäisemään ja lainsäädännön laatua parantamaan eduskuntaudistuksen yhtey- dessä jo lähes vuosisata sitten luotu lepäämään- jättämismekanismi on epäilemättä toiminut näiden tavoitteiden toteutumiseksi. Tällä koko maailman mitassa varsin ainutlaatuisella säännöstöllä on kui- tenkin ollut myös monia sellaisia välittömiä ja eri- toten välillisiä vaikutuksia, joita hyvällä syyllä voidaan pitää dysfunktionaalisina poliittisen de- mokratian kannalta.

Lepäämäänjättämissäännösten keskeisin ongel- ma voitaneen kiteyttää toteamukseen, että se on toiminut ylitehokkaasti. Lainsäädännössä hidaste- mekanismista on tullut tosiasiallinen pidäke. Sään- nöstö on näin osoittautunut osittaiseksi esteeksi yhä nopearytmisemmäksi muuttuvalle lainsäädän- nölle. Parlamentaariseksi vähemmistösuojaksi tar- koitetusta säännöstöstä on tullut vähemmistön val- lankäyttöväline, jonka vaikutukset ulottuvat pitkäl- ti lainsäädäntöareenan ulkopuolelle, koko yhteis- kunnan valtasuhteisiin. Lievennettyinäkin sään- nösten vaikutukset ovat osoittautuneet enemmis- tädemokratiaa heikentäviksi elleivät suorastaan sen perustaa rapauttaviksi. Vaikka säännöstöllä on ilmeisesti ollut myös poliittisia oloja ehyttävää ja vakauttavaa vaikutusta, näyttävät sen kansan- valtaista hallitsemista heikentävät vaikutukset sel- västi painavammilta. Tämä puhuu selkeästi sen puolesta, että mekanismista tulisi kokonaan luo- pua.

Perustamisestaan lähtien säännöstö on ollut kri-

tiikin ja muospaineiden kohteena. Itsenäisyyden aikana aina 1980-luvulle asti muutosvatimusten rajalinja kulki jokseenkin yksiselkoisesti porvaril- listen ja sosialististen puolueiden muodostamaa ideologista vedenjakajaa myöten. Poliittinen va- semmisto vaati säännösten kumoamista, keskus- ta ja oikeisto sen säilyttämistä. Valtiosääntömuu- toksen edellyttämää kahden kolmasosan enemmis- töä ei tähän asti ole ollut mahdollista saada me- kanismin lakkauttamisen taakse. Viime vuosien aikana mekanismin poistamista ajavien rintama on myös puoluekentän porvarillisella loholla laajen- tunut. Taktiset lyhyen aikavälin hyötylaskelmat näyttävät tosin sekoittaneen pelikuvioita tältä osin.

Yhtenä, ei vähimpänä, syynä vähemmistösuo- jamekanismin täydelliseksi uudelleenarvioinniksi on varhempaa kiinteämpi kansainvälinen yhteis- työ, etenkin Euroopan yhdentymiseen kytkeytyvät ratkaisut. Kansainvälisten sopimusten edellyttämi- en velvoitteiden täyttäminen vaatii väistämättä ny- kyistä joustavampaa, eduskuntaenemmistön eh- doilla toimivaa lainsäädäntöjärjestelmää.

LÄHTEET

- Helander, Voitto (1990): *Lepäämäänjättämismekanismi: Tut- kimus VJ 66.7 :n käytöstä itsenäisyyden aikana*. Valtio-oppi, Turun yliopisto. Valtio-opillisia tutkimuksia N:o. 45.
- Komiteanmietintö (1906): Eduskunnan uudistamiskomitealta. Ehdotus Suomen Suuriruhtinaanmaan Valtiopäiväjärjestyk- seksi ja Perustelmat. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1983): Valtiosäännön tarkistamiskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1983:49, Helsinki.
- Komiteanmietintö (1990): Perustuslaki ja valtiontalous. Perus- tuslakien valtiontaloussäännösten uudistamiskomitean mie- tintö. Komiteanmietintö 1990:7, Helsinki.
- Komiteanmietintö (1990): Lepäämäänjättämissäännöstö ja säästölait. Lepäämäänjättämissäännösten uudistamistoimi- kunnan osamietintö. Komiteanmietintö 1990:55, Helsinki.
- Saraviita, Ilkka (1971): *Lakiehdotuksen lepäämään jättäminen*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Saraviita, Ilkka (1972): Lainsäädäntötaktiikkaa. Selonteko le- päämäänjättämissäännösten käyttämisestä. *Oikeustiede— Jurisprudentia* 1/72.